

УДК 338.439.5/6–027.541(477)

Рудич А.І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії та економічних досліджень
Полтавська державна аграрна академія
E-mail: allarudich24@gmail.com

ОЦІНКА ДИНАМІКИ ТА ТЕНДЕНЦІЙ ПОКАЗНИКІВ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Анотація

Вступ. Одним з головних завдань агропромислового комплексу є забезпечення населення країни якісними продовольчими товарами в необхідних обсягах. Проте рівень споживання продуктів харчування корелюється залежно від світової кон'юнктури рівня внутрішніх цін, доходів громадян та інших чинників, які сукупно визначають виробничі та інвестиційні пріоритети виробників продовольства і споживчі вподобання населення. В умовах обмеженості доходів населення та перегляду соціальних гарантій виняткового значення набувають питання доступності та достатності продуктів харчування в країні.

Метою статті є оцінка рівня продовольчої безпеки в регіонах України, дослідження динамічних змін основних показників обсягів та структури споживання базових продуктів харчування, індикаторів фізичної та економічної доступності продовольства, взаємозв'язок виробництва продукції, споживання продуктів харчування та доходів населення.

Метод (методологія). На основі даних спостереження і статистико-економічних та абстрактно-логічних методів аналізу виявлено стан, тенденції та екстраполяцію основних показників продовольчої безпеки.

Результати досліджень. Комплексне оцінювання рівня продовольчої безпеки регіонів включає аналіз регіональних особливостей виробництва та споживання базових продуктів харчування та дослідження основних факторів, що їх обумовлюють; оцінку рівня продовольчої безпеки регіонів України та визначення факторів, що впливають на її рівень і тенденції.

Державна політика має бути спрямована на вирішення основних завдань: підвищення рівня доходів громадян України, стимулювання та нарощування виробництва сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів, що створить умови для насичення внутрішнього ринку та стабілізації цін на базові продукти харчування.

Ключові слова: продовольча безпека, доходи населення, динаміка виробництва продукції, продукти харчування, індекс цін, екстраполяція, тенденції, ринок продуктів, індикатори достатності споживання продуктів харчування, раціональні норми споживання.

Вступ

В Україні продовольча безпека, як окрема економічна категорія стала предметом обговорення як науковців, так і політиків ще на початку 90-х років, що було спричинено загальною економічною кризою в країні, падінням рівня життя населення, спадом виробництва сільськогосподарської та промислової продукції.

Особливої гостроти проблема продовольчої безпеки набуває і в нинішніх умовах економічної нестабільності, що супроводжується високим рівнем інфляції, падінням рівня життя населення, зростанням соціальних суперечностей. Сьогодні, на перший погляд, відбуваються позитивні зміни соціально-економічного життя населення України: зростання рівня прожиткового мінімуму, підвищення мінімальної заробітної плати та тенденції її зростання, перерахунок пенсій, проте ці заходи далеко не покращують якість життя.

Якість життя – ступінь відповідності умов і рівня життя науково обґрунтованим нормативам або визначеним стандартам, тобто задоволеність населення життям з точки зору широкого набору потреб та інтересів. Якість життя характеризується досягнутим, за певний проміжок часу, ступенем задоволення різноманітних потреб населення. Гідний рівень якості життя всіх категорій населення потребує запровадження та дотримання високих соціальних стандартів, що є однією з основних функцій соціального захисту населення [1].

Підвищення якості життя виступає критерієм і необхідною умовою людського розвитку. Метою людського розвитку є створення середовища, яке надає людям можливість прожити довге, здорове і творче життя.

Україну це держава, де адміністративно-територіальні регіони мають свої особливості та відмінності розвитку, які спричинені різними соціально-економічними та історичними умовами їх існування. Це обумовлює існування суттєвих розбіжностей у рівнях їх продовольчої безпеки. Зусилля державних та регіональних органів влади повинні бути спрямовані на

зменшення цих розбіжностей та забезпечення високого рівня якості життя населення різних регіонів [2].

Теоретичним та практичним питанням продовольчої безпеки присвячена низка наукових праць зарубіжних та українських вчених. Проблема оцінювання продовольчої безпеки на регіональному рівні із застосуванням апарату економіко-математичного моделювання є і залишається актуальною. Питанням економічної безпеки, складовою якої є продовольча безпека, присвячені роботи Н. П. Баранової, О. М. Гладуна, Л. С. Гур'янової, М. О. Кизима, Т. С. Клебанової, О. Л. Кардаш, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко, О. І. Осипової, О. В. Піскунова, Т. Л. Попової, Л. О. Чаговець, Н. Л. Чернової, О. І. Черняка.

Мета статті

Метою статті є оцінка рівня продовольчої безпеки в регіонах України, дослідження динамічних змін основних показників обсягів та структури споживання базових продуктів харчування, індикаторів фізичної та економічної доступності продовольства, взаємозв'язок виробництва продукції, споживання продуктів харчування та доходів населення. Обґрунтування стратегічних засад оцінювання диференціації продовольчої безпеки регіонів за обсягами виробництва і споживання базових продуктів харчування на підґрунті теорії конвергенції, що дозволяє визначити загальну тенденцію їх розвитку.

Виклад основного матеріалу

Ефективність вирішення проблеми продовольчої безпеки відображає рівень розвитку економіки країни в цілому та АПК, політичну незалежність та фінансову стабільність, здатність держави задовольняти одну із першочергових потреб своїх громадян – потребу в продуктах харчування. Забезпечення населення продуктами харчування належної якості та в достатній кількості – сприяє високому рівню його фізичної та розумової активності, підтриманню здоров'я людини, зменшенню соціальної напруги в суспільстві. Закон України «Про продовольчу безпеку України» визначає

стан продовольчої безпеки на основі наступної системи індикаторів: рівень споживання населенням харчових продуктів; економічна доступність харчових продуктів; фізична доступність харчових продуктів; стійкість продовольчого ринку; ступінь незалежності продовольчого ринку; якість і безпечність харчової продукції; рівень розвитку агропродовольчої сфери; природно-ресурсний потенціал і ефективність його використання [3].

Згідно з Наказом «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» продовольча безпека є складовою економічної безпеки та визначається як «...стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства» [4].

Відповідно до розробленої методики рівень продовольчої безпеки визначається як інтегральний індикатор, що розраховується на основі наступних індикаторів: добова калорійність харчування людини, співвідношення обсягів виробництва та споживання основних видів продуктів харчування, виробництво зерна на 1 особу на рік, рівень запасів зернових культур на кінець періоду, частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств [5].

Основної уваги при оцінюванні рівня продовольчої безпеки заслуговує саме індикатор обсягу та структури споживання населенням харчових продуктів. Набір базових продуктів харчування, на основі яких проводиться оцінювання рівня продовольчої безпеки, визначається діючими нормативними актами України та складається з таких продуктів харчування: м'яса та м'ясопродуктів; молока і молочних продуктів; яєць; риби і рибопродуктів; цукру; олії; картоплі; овочів та баштанних продовольчих культур; плодів, ягід та винограду; хлібу та хлібних продуктів [6].

Найбільш інформативним та узагальнюючим показником стану продовольчої безпеки виступають обсяги та структура споживання базових продуктів харчування. Показниками другого рівня ієрархії визначено

індикатори фізичної та економічної доступності продовольства.

Індикатором фізичної доступності продовольства можуть виступати обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, індикатором економічної доступності продовольства – доходи населення.

Проведений статистичний моніторинг динаміки зазначених показників соціально-економічних районів України (за Ф. Заставним) дає можливість відмітити що з 2013 року спостерігається тенденція зниження виробництва сільськогосподарської продукції в усіх регіонах країни. Проте інтенсивність динаміки та швидкість змін коливається з різною силою (табл. 1).

Таблиця 1. Індекс виробництва сільськогосподарської продукції

№ п/п	Регіони	Індекс виробництва сільськогосподарської продукції (до попереднього року)						
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	Україна	98,5	119,9	99,2	113,3	102,2	95,2	106,3
1	Столичний	111,3	98,4	95,4	103,3	106,1	92,8	110,3
2	Північно-Східний	115,2	103,0	89,3	118,0	103,2	99,9	104,5
3	Донецький	106,2	111,6	96,5	104,6	86,4	71,3	113,8
4	Придніпровський	107,9	106,5	101,7	132,7	95,4	107,8	99,5
5	Центральний	116,9	103,1	103,1	117,2	98,3	98,5	105,9
6	Подільський	114,4	96,4	98,2	109,6	113,4	91,4	109,9
7	Карпатський	109,6	99,7	99,2	102,2	104,0	94,7	100,3
8	Північно-Західний	106,2	97,0	102,1	104,3	105,7	94,1	103,4
9	Причорноморський	97,0	94,4	102,5	123,8	98,6	101,1	107,9

Індекси виробництва сільськогосподарської продукції за регіонами мають відносно схожу тенденцію, проте інтенсивність змін в регіонах відрізняється. Мінімальний рівень змін індексу виробництва за останні сім років відмічається у Північно-Західному та Карпатському регіонах – 12,1 та 14,9 відсоткових пункти відповідно.

Високий рівень розмаху варіації індексу, спостерігається у Донецькому (42,5 в.п.) та Придніпровському регіоні (37,3 в.п.). Це свідчить про нестабільну ситуацію виробництва як сільськогосподарської продукції, що є сировиною для харчової промисловості, так і виробництва продуктів харчування. Такі динамічні коливання впливають і на формування цінової політики в регіоні.

Доходи населення є індикатором економічної доступності

продовольства. За даними Державної служби статистики реальні доходи українців у 2016 році порівняно з попереднім роком збільшились на 9,0 %, тоді як у 2015 році в порівнянні з попереднім 2014 роком відмічалось зменшення доходів на 22,0 %. Номінальні доходи населення минулого року зросли на 15 %, а наявний дохід, який може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг, збільшився на 15,6 %. У розрахунку на одну людину наявний дохід у 2016 році становив 49,1 тис. грн, що на 5,1 тис. грн більше, ніж у 2015 році.

Домінуючою складовою доходів громадян України є заробітна плата і соціальна допомога. У структурі доходів українців заробітна плата в 2016 році становила 41,8 %, тоді як у 2015 році її частка становила близько 39,0 %. Соціальні виплати в 2016 році становили 35,9 % доходів громадян проти 37,8 % у 2015 році. Динаміка рівня заробітної плати за останні роки хоча і має тенденцію до зростання, проте на фоні інфляційних процесів не забезпечує реальну її вартість. При ланцюговому порівнянні, індекс заробітної плати показує підвищення рівня, при чому сила та інтенсивність змін є пропорційною по усіх регіонах України (табл.2).

Таблиця 2. Індекс заробітної плати за регіонами

№ п/п	Регіони	Індекс заробітної плати (до попереднього року)						
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	Україна	1,138	1,176	1,149	1,079	1,065	1,205	1,235
1	Столичний	1,139	1,174	1,152	1,074	1,062	1,198	1,234
2	Північно-Східний	1,141	1,172	1,147	1,069	1,061	1,188	1,208
3	Донецький	1,134	1,204	1,134	1,077	1,020	1,162	1,264
4	Придніпровський	1,114	1,184	1,123	1,068	1,092	1,211	1,185
5	Центральний	1,123	1,169	1,156	1,072	1,062	1,182	1,222
6	Подільський	1,118	1,151	1,170	1,086	1,074	1,188	1,221
7	Карпатський	1,105	1,136	1,151	1,072	1,062	1,208	1,253
8	Північно-Західний	1,128	1,151	1,168	1,103	1,061	1,192	1,225
9	Причорноморський	1,119	1,153	1,147	1,087	1,067	1,210	1,248

Рівень доходів, заробітна плата, споживчі уподобання, вартість продукції на внутрішньому ринку впливають на обсяги споживання продукції.

Аналіз динаміки обсягів споживання основних груп продовольства

показує, що з 2013 року їх рівень має тенденцію до зниження, хоча рівень заробітної плати в цей період зростає. Така ситуація підкреслює нестабільність економічного розвитку та прискорене підвищення рівня інфляційних процесів в країні.

Як бачимо з табл. 3, за останні роки споживання хліба на одну особу зменшилося на 10 кг (на 8,2 %); молока – на 22 кг (7,5 %); яєць на 14,5 %; риби на 33,6%; цукру на 15,4%; овочів на 14,3%. Збільшення споживання відбулося по картоплі на 11,6 % та овочах на 13,2 %.

Таблиця 3. Динаміка фактичного споживання продуктів харчування на одну особу за рік, кг

Види продукції	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Хлібні продукти	111	110	109	108	109	103	101
М'ясо і м'ясопродукти	52	51	54	56	54	51	51
Молоко і молокопродукти	206	205	215	221	223	210	211
Яйця, шт	290	310	307	309	310	280	265
Риба і рибопродукти	14,5	13,4	13,6	14,6	11,1	8,6	9,7
Цукор	37	39	38	37	36	36	33
Олія	14,8	13,7	13,0	13,3	13,1	12,3	12,4
Картопля	129	139	140	135	141	138	144
Овочі	144	163	163	163	163	161	163
Плоди та ягоди	48	53	53	56	52	51	48

Слід відмітити, що збільшення споживання картоплі та овочів, є корелюючою ознакою зростання їх обсягів виробництва у домогосподарствах населення та сезонність формування ціни.

З огляду на фактичні обсяги споживання харчових продуктів, які в основному знижуються за останні роки, вони не досягали і раціональних норм споживання затверджених МОЗ України (табл. 4).

Після 2010 р. ми спостерігаємо суттєве зниження обсягів споживання від раціональних норм майже по всіх видах продуктів. Найбільше скоротилося споживання риби і рибопродуктів на 51,5 %, плодів та ягід на 46,7 %, молока і молокопродуктів на 44,5 % та м'ясо і м'ясопродуктів на 36,3 %. Проте, незважаючи на зменшення споживання протягом останніх років, обсяги споживання хліба і хлібопродуктів є достатніми, а картоплі та

овочів перевищують рівень раціональних норм на 16,1 та 1,2 відсотки відповідно.

Таблиця 4. Індикатор достатності споживання різних гру продуктів по Україні у 2016 році, кг/особа

Види продукції	Мінімальні норми харчування	Раціональна норма споживання (за даними МОЗ)	Україна	
			фактичне споживання	індикатор достатності споживання
М'ясо і м'ясопродукти	52	80	51	0,637
Молоко і молокопродукти	341	380	211	0,555
Яйця, шт	231	290	265	0,914
Хліб і хлібопродукти	94	101	101	1,000
Риба і рибопродукти	12	20	9,7	0,485
Цукор	32	38	33	0,868
Олія	8	13	12,4	0,954
Картопля	96	124	144	1,161
Овочі	105	161	163	1,012
Плоди та ягоди	68	90	48	0,533

Крім співставлення фактичних обсягів споживання харчових продуктів з раціональними нормами харчування доцільним також є їх порівняння з мінімальними нормами.

Мінімальні норми харчування згідно Постанови КМУ «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» відповідають наступним обсягам споживання яєць, хліба і хлібопродуктів, олії, картоплі та овочів. Минулий 2016 рік став третім роком поспіль, коли відбувалося скорочення середньодобової поживності раціону, яка скотилася до рівня початку 2000 року. Статистичні дані доводять, що середньостатистичний українець тяжіє до вегетаріанства. Щоправда у більшості випадків, це викликано не життєвими переконаннями, а переважно фінансовими можливостями. Так, у 2016 році лише 29 % середньодобового раціону забезпечувалося за рахунок продукції тваринництва, що майже у 2 рази менше від необхідного (55 %) для здорового харчування рівня [6].

Споживання продовольства в обсягах, що є нижчими за встановлені раціональні норми, призводить до зниження фізичної та розумової активності

людини, може спричиняти погіршення здоров'я та викликати аліментарно-залежні захворювання [8].

Для отримання комплексного порівняльного аналізу доцільно розглянути обсяги споживання базових продуктів харчування у різних країнах світу. У табл.5 наведено обсяги споживання продуктів у розрахунку на 1 особу на рік (кг) в європейських країнах у 2014 році: м'яса (x_1); молока (x_2); хлібу (x_3); картоплі (x_4); овочів (x_5); фруктів (x_6); риби (x_7); цукру (x_8); олії (x_9). Дані, наведені у табл. 5, взято з джерела [9].

Таблиця 5. Середньодушові обсяги споживання продуктів харчування в країнах Європи та СНД

Країна	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9
Україна	49	139	141	101	164	56	13	40	13
Молдова	38	140	154	60	113	32	14	24	13
Сербія	49	141	134	40	117	92	5	26	7
Румунія	53	236	180	99	187	75	6	19	14
Болгарія	57	140	166	31	73	47	7	24	13
Словаччина	59	235	129	53	95	62	8	32	12
Естонія	60	238	130	114	122	71	15	31	6
Росія	67	169	150	112	110	68	22	42	13
Латвія	69	207	121	93	123	49	28	39	15
Литва	73	319	147	102	125	42	43	29	10
Угорщина	74	161	101	59	94	66	5	13	19
Польща	76	192	151	115	129	54	12	41	13
Чорногорія	77	178	142	48	242	156	10	18	11
Білорусь	79	140	121	185	147	63	17	32	17
Чехія	80	173	119	66	74	69	10	31	32
Словенія	82	235	143	33	80	128	11	17	13
Великобританія	83	234	114	56	94	126	19	36	18
Італія	87	253	156	39	145	141	25	25	28
Німеччина	88	248	112	71	94	80	14	34	17
Франція	89	243	125	55	104	110	35	32	21
Іспанія	93	175	89	58	124	80	42	22	33
Австрія	106	233	112	58	109	146	13	38	22

Серед розглянутих країн (за винятком Молдови та Сербії), середньодушові обсяги споживання м'яса в Україні у 2014 р. були найнижчими, також в Україні спостерігаються недостатні обсяги споживання молока на душу населення. Порівняно низькими були також середньодушові обсяги споживання фруктів (нижчими, ніж в Україні, вони були лише у

Молдові, Болгарії, Латвії, Литві і Польщі). Водночас, в Україні мали місце відносно високі середньодушові обсяги споживання картоплі (вищими вони були в Естонії, Росії, Литві, Польщі та Білорусі) і цукру (вищі обсяги мали місце лише в Росії та Польщі).

Слід зазначити, що обсяги споживання м'яса, фруктів, картоплі та цукру суттєвим чином залежали від рівня економічного розвитку країни: чим вищим був цей рівень, тим, як правило, вищими були обсяги споживання м'яса та фруктів, і нижчими – картоплі та цукру. Аналіз табл. 5 показує, що споживання, в різних європейських країнах, таких харчових продуктів як хліб, овочі, риба значною мірою залежать від національних традицій та звичок у харчуванні. Відносно інших європейських країн в Україні були достатньо високими середньодушові обсяги споживання овочів (вищі обсяги мали місце лише в Румунії і Чорногорії), те ж саме можна казати і про обсяги споживання хліба.

Станом на травень 2015 року Україна посіла 59-те місце з-поміж 109 країн за показником глобального індексу продовольчої безпеки. Даний індекс розраховується дослідним підрозділом ВД The Economist (Economist Intelligence Unit) спільно із компанією DuPont і міжнародними експертами та розглядає ключові фактори продовольчої безпеки, пов'язані з такими показниками, як економічна та фізична доступність продовольства, а також його якість і безпечність. За рівнем економічної доступності продовольства Україна посіла 54-те місце, фізичної доступності – 71-е місце та за показниками якості і безпечності харчових продуктів – 48-е місце [11, 12].

Висновок та перспективи подальших розвідок.

Формування загальнодержавної та регіональної продовольчої безпеки є ключовим пріоритетом політики держави. Суть продовольчої безпеки полягає у забезпеченні населення продуктами харчування згідно з фізіологічними нормами, а промисловості – сировиною і формування експортного потенціалу, є не лише хибним, але й шкідливим.

Проблема продовольчої безпеки має вирішуватися не лише на

національному, а й на регіональному рівні. Це зумовлено нерівномірністю соціально-економічного розвитку окремих територій держави, що є наслідком значних відмінностей у природно-кліматичних умовах, виробничо-економічному потенціалі та ін. Підвищення рівня відповідальності суб'єктів держави за забезпечення населення якісним продовольством вимагає формування адекватної регіональної політики продовольчої безпеки.

Частка витрат у доходах українців на продовольство значно перевищує її рівень у розвинутих країнах, що віддзеркалює нижчі фінансові можливості населення для купівлі продуктів харчування вищої якості за вищими цінами. У харчовому наборі населення України переважають дешеві продукти з високою енергетичною та низькою біологічною цінністю (кондитерські, хлібобулочні вироби, крупи, картопля). Недостатнім є споживання м'ясних, молочних, рибних продуктів, яєць та фруктів. При цьому вартість фактичного набору продуктів харчування на 4,8 %, або на 22,36 грн менша від вартості, розрахованої відповідно до затверджених законодавством України норм для працездатного населення, і на 177,40 грн або на 27,4 % менша від раціональних рівнів.

Стратегія продовольчої безпеки, має бути спрямована на: забезпечення необхідної кількості продовольства за рахунок власного виробництва і при необхідності – за рахунок імпорту; підтримку стабільності продовольчого постачання за рахунок скорочення коливань пропозиції і врожайності, адекватного управління національними запасами продовольства, розвитку транспортної інфраструктури та систем збуту; забезпечення доступу всіх верств населення до наявного продовольства. Необхідно забезпечити такі соціально-економічні відносини, які б гарантували доступ до продуктів харчування всьому без винятку населенню країни [13].

Отже, державна політика має бути спрямована на вирішення двох основних завдань: підвищення рівня доходів громадян України, стимулювання та нарощування виробництва сільськогосподарської продукції

та продовольчих товарів, що створить умови для насичення внутрішнього ринку та стабілізації цін на такі товари.

Список літератури

1. Попова Т.Л. Рівень та якість життя населення України як показник дієвості соціальної державної політики. – Режим доступу: academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Popova.pdf
2. Лібанова Е.М. Вимірювання якості життя в Україні, Аналітична доповідь. Е.М. Лібанова, О.М. Гладун, Л.С. Лісогор та ін. – К.: 2013 Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Програма Розвитку ООН, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2013. – Режим доступу: [www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/74.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/74.pdf)
3. Закон України «Про продовольчу безпеку України» – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3498-17>
4. Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства економіки України [від 02.03.2007 № 60]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/
5. Актуальний стан та проблеми діючої системи соціального захисту в Україні. – Режим доступу : <http://gurt.org.ua/news/recent/3803/6>
6. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України [від 14.04.2000 № 656]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-п>
7. Баранова Н. П. Соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціальної політики України / Н. П. Баранова, Т. В. Новікова. Центр перспективних соціальних досліджень // Національна академія наук України. – Режим доступу : http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=42:2010-06-13-21-23-56&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27

8. Осипова О. І. Концептуальні засади формування комплексу економіко-математичних моделей для оцінювання рівня продовольчої безпеки регіонів України [Електронний ресурс] / О. І. Осипова // Ефективна економіка : електрон. наук. фах. вид. – 2015. – № 7. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4208> 115.

9. Споживання продуктів харчування на душу населення по країнах світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.helgilibrary.com/indicators/index>.

10. Піскунова О. В. Статистичний аналіз динаміки рівня продовольчої безпеки України [Електронний ресурс] / О. В. Піскунова, О. І. Осипова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 6. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-6-2015/14-vipusk-6-lipen-2015-r>.

11. Глобальний індекс продовольчої безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Ukraine>

12. Україна займає 52-е місце в Глобальному індексі продовольчої безпеки. – Режим доступу: <http://ukrseeds.org.ua/ukra%D1%97na-zaima%D1%94-52-e-m%D1%96stse-v-globalnomu-%D1%96ndeks%D1%96prodovolcho%D1%97-bezpeki>

13. Про стратегію національної безпеки України [Електронний ресурс]: Указ Президента України [від 26.05.2015 № 287/2015]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7>

14. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

15. Статистичний щорічник України 2016 рік [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm

16. Статистичний збірник «Україна в цифрах 2016 рік» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm